

צילום: אלי שני

עותניאל מנצור

מנהג החלאקה בעדות ישראל?

1. מקור המנהג
2. גיל החלאקה?
3. התנגדות למנהג

מקור המנהג

כאשר אנו מסתכלים על מנהג החלאקה אנו נראה שמבחינה היסטורית, המנהג אינו קדום, וניתן לומר עליו אף מנהג חדש, שכן הראשון שמזכיר את המנהג הוא הרמב"ם, שכתב זאת לראשונה לפני כ-450 שנה, בשו"ת הרדב"ז¹ וציין שיש כאלה שנהגו לנדוד לגלח את הברך בקבר שמואל הנביא ולתת משקל השיער לצורכי המקום, להדלקת נרות וכדומה.

ברם, שני דברים חובה עלינו לשים לב שאינם מצויים בדבריו, והם:

- א. אין אזכור למקור כלל וכלל.
- ב. אין ציון של גיל מדויק לתגלחת מעין זו.

לחיזוק מנהג זה כבר רואים אנו בדבריו של הרב חיים ויטאל שמעיד עדות מהאר"י ז"ל שכאשר היה משתתף בהילולת ל"ג בעומר במירון, היה דואג לעשות יום משתה ושמחה בעת הגילוח וכל זה דווקא על הר מירון, וכתב: "הרב רבי יונתן שאג"ש העיד לי שבשנה האחרונה קודם שהלכתי אני אצלו ללמוד עם מורי ז"ל [האר"י], שהוליך את בנו הקטן לשם עם כל אנשי ביתו, ושם גילחו את ראשו כמנהג הידוע, ועשה שם יום משתה ושמחה וכו' וכתבתי כל זה להורות כי יש שורש במנהג הזה"².

בנוסף, חזיתי בדבריו של אברהם יערי שהביא דעה מדוע עורכים חלאקה במירון דווקא, וכתב שהמנהג לערוך חלאקה במירון מקורו במנהג לעלות לקבר שמואל הנביא ביום פטירתו [כ"ח אייר]³, ולגלח שם את ראשם של הקטנים ולתת כסף כנגד משקל השערות לצורך תחזוקת המקום או לעניים. בעקבות מניעת השלטונות העות'מאניים (בשנת ש"ל - 1570) להגיע למקום, העבירו את המנהג צפונה, להר מירון, ושם המשיכו את הטקס בל"ג בעומר על קברו של הרשב"י⁴.

יש לומר עדות נוספת מהרבי של חב"ד רבי מנחם מנדל שניאורסון (הרבי מליובאוויטש ז"ל) שהיה אומר שהתגלחת הראשונה צריכה להיות על יד קבר של צדיק, והורה לתלמידיו שמי שאינו יכול להיות על יד קבר של צדיק צריך לחשוב עליו בזמן החלאקה, "ומקום שמחשבתו של אדם נמצאת, שם הוא נמצא", והביא דבריו ע"פ חידושו של הבעש"ט ז"ל⁵.

א"כ דווקא גזיזת השערות והפיכת הילד מאיש שיעיר (עשו) לאיש חלק (יעקב), יש בה כדי לסמל את כניסתו של הילד לעולם התורה - עולמו של יעקב. כך יש בידנו מקור נוסף למושג "חלאקה" - מלשון המקרא "ואנוכי איש חלק".

1. בחלק ב' סימן תר"ח.
2. שער הכוונות לענין ל"ג לעומר בדרוש י"ב בעמוד קכ"ז ד"ה "ענין וכו'", וכן בפרי עץ חיים בשער ספירת העומר פרק ז' בד"ה "מע"ח".
3. שו"ת הרדב"ז ח"ב סימן תרח.
4. אברהם יערי, תולדות ההילולא במירון, תרביץ לא.
5. 'ליקוטי שיחות' חלק יד, עמ' שעה, וכן עיין עוד בספר 'שמחת החלאקה' עמ' 82 הערה 63; וכן בספר 'שער הכוונות' למהר"ח ד"ה פ"א ע"א; ועיין עוד בספר 'פרי עץ חיים', שער ספירת העומר פ"ז; וכן בספר 'משנת חסידים' מס' אייר פ"א.

יש לציין שהיו כאלה שניסו לבטא למנהג זה אופי רוחני-תורני, משום שזה הגיל שמשאירים לקטן את פאות הראש וכך מכניסים אותו לכנפי השכינה. מנהג זה תפס בקהילות רבות והתקבל במקומות רבים, ואפילו נכנס לקטעי תפילות שחברו בתקופות האחרונות.⁶

והובא במדרש רבה על איכה: "אנחמך בת ציון - בנים המצויינין במילה ובתגלחת ובציצית"⁷.

ועל מדרש זה כתב בעל קונטרס 'שמחת החלאקה': "שהקב"ה יבוא לנחמנו, הנקודה בה אנו מצויינים, כלומר: מסומנים בהכרת יהדותנו, היא במילה, הנסתר; ובתגלחת, כלומר השארת פאות הראש, ובציצית, שהן הגלויות לעיני כל"⁸.

ועוד כתב בעל 'השערי תשובה' שציון את מנהג זה אך ללא שום ציון של גיל, וז"ל:

"המנהג בארץ ישראל לעשות שמחה בתגלחת הראשונה של קטן, שמחנכין אותו במצוה להיות לו פאות הראש"⁹.

בכדי להעניק למנהג זה משמעות רוחנית, הדגישו תלמידי האר"י את השארת פאות הראש לקטן, כפי שנראה מתוך התפילה הנקראת במעמד החלאקה "ובזכות מצות פאת הראש, שצויינתו בתורתך לא תקיפו פאת ראשכם". משמעות זו מתקיימת בתספורת הראשונה של הילד, ולא דווקא בגיל שלוש. וכן כתב השערי תשובה¹⁰ בשם גינת ורדים: "מותר להשהות שמחת התגלחת שעושין לקטן כדי להגדיל השמחה במועד ומצוה נמי איכא בכך [ומגלחין על ידי ספר ישראל] וכו' ע"ש. והענין של שמחה הוא מנהג ארץ ישראל גם כן שעושין שמחה בתגלחת הראשונה של קטן שמחנכין אותו במצוה להיות לו פאות הראש"¹¹.

גיל החלאקה?

מנהגים שונים מצאנו בדבר גיל הילד בעת מעמד החלאקה:¹²

1. אין גיל מיוחד - תימן.¹³
2. תשעה חודשים - מרוקו.¹⁴
3. שנתיים - גור, סקווירא, פולין, ועוד.¹⁵
4. שלש - המנהג הנפוץ בימינו.¹⁶
5. ארבע שנים - מנהג הודו,¹⁷ וכן מנהג א"י כמובא בכתר שם טוב¹⁸ ועוד.
6. חמש ויותר - מנהג הספרדים בירושלים כמובא בשלחן גבוה ועוד.
7. שש או שבע - המנהג במירון בשנת תרכ"ז כפי שהעיד החכם אברהם רוזאנס.

המנהג הנפוץ היום בקהילות רבות הוא לערות את מנהג החלאקה בגיל שלש, ויש לומר שדווקא גיל שלש, רואים אנו מתוך התורה עצמה שגיל זה נחשב בתורה כגיל מיוחד. עד גיל שלוש הילד אינו בשל ללימוד תורה ומגיל שלוש אביו מקדישו לתורה. למדים זאת מהכתוב בתורה על איסור ערלה (על אילנות):

"שלוש שנים יהיו לכם ערלים לא יאכל ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קודש הילולים לה"¹⁹.

6. יש אומרים תפילה זו בשעת החלאקה: "יה"ר מלפניך, ה' אלקי האלוקים ואדוני האדונים, שבזכות כל הצדיקים והחסידים מיום שנברא העולם ועד סופו, ובזכות תורתך הקדושה והטהורה, ובזכות מצות פאת הראש, שצויינתו בתורתך "לא תקיפו פאת ראשכם", ובזכות הצדיק הקדוש הזה מורנו ורבינו ועטרת ראשינו [בכל ציון של צדיק ששם גוזזים מזכירים את שמו], כמו שזכה הנער לפאת הראש, כן יזכה לתורה ולחופה ולמעשים טובים, ויורה הוראות בישראל בחיי אביו ובחיי אמו, אמן נצח סלה".

7. פרשה ב פסקה יז.

8. עמ' 23.

9. שו"ע או"ח סי' תקלא סק"ז.

10. או"ח, תקל"א, ס"ק ב'.

11. קונטרס גן המלך סי' ס"ב.

12. לעיון בזמני הגילאים למנהג החלאקה, עיין בנטעי גבריאל עמ' לה-לו.

13. לפעמים גיל שנתיים, לפעמים בגיל שלש, בתימן לא היה מנהג מיוחד לגיל, עיין בשו"ת 'פעולת צדיק' למהר"ץ אב"ד תימן, ח"ג סימן רלו.

14. 'היכל עבודת השם' ח"ב סימן קעט.

15. עיין באריכות בספר 'שמחת החלאקה' עמ' 81 הערה 61.

16. זהו המנהג הרווח בימינו אנו, עיין באריכות בספר 'שמחת החלאקה' עמ' 81 הערה 61.

17. הרב בצלאל לנדוי כתב בקובץ 'זכור לאברהם' תשנ"ג עמ' תקט את מנהג הודו לענין גילוח השיער, וז"ל: "בהודו נהגו כך: בהגיע הילד לגיל ארבע או חמש שנים היו עושין משהו ושמחה, והנער נלקח לבית הכנסת בתהלוכת פאר, ושמה יגלוו את כל ראשו במספריים, וישקלו את כל שערו בכך או בזה, איש לפי ערכו, ויתנו את הכסף מדירו להקדש ביהכ"נ, או יחלקום לעניים".

18. לרב גאגאין, עמ' תקצא; ועיין עוד בספר 'שערי ירושלים' חלק ט, וז"ל: "ובבוקר אחר התפילה מגלח כל איש את בניו הקטנים בשעה הראשונה, כי כן המנהג בארץ הקודש, שבתגלחת הראשונה מכל זכר תהיה על קבר איזה צדיק, במשתה ושמחה".

19. פרק יט פסוק כג-כד.

ועל פסוקים אלו נאמר במדרש: "ונטעתם וערלתם - הכתוב מדבר בתינוק. שלש שנים יהיו לכם ערלים - שאינו יכול להשיח ולא לדבר. ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קודש - שאני מקדישו לתורה..."²⁰

כמו כן, בשנותיו הראשונות מרוכז התינוק בצרכי גופו בלבד, ורק מגיל שלוש מתפתחת תודעתו הסביבתית. גידול השיער מסמל את הגנת האדם מפני השפעות חיצוניות, וגזיזת השיער מבטאת את היציאה מתוך האני האנוכי והתחברות עם העולם הסובב.²¹

ולעניין מנהג תימן כפי שצינו לעיל ע"פ עדותו של מהר"ץ, לא היה גיל מיוחד שחיכו לו לגילוח שערות הראש. ברם, יש לציין שלרוב הגילוח בתימן היה נעשה סביב גיל שלש, והוא היווה כחלק ממופע גילוח החתן לקראת חתונתו, ואלו דברי הגר"י קאפח בתארו את המנהג בתימן:

"אחרי סיום גילוח החתן, כל מי מקרובי החתן ושכניו, שיש לו בן כבן שלש שנים, מכניסו לאולם, מושיבים אותו באמצע האולם על גבי שניים או שלשה כרים להיות לו גרם מעלות, סביביו מתאספים כל הנערים הנמצאים שם, הספר ניגש אליו ומגלחו בפעם הראשונה בחייו, מניח לו את הפאות ומסלסלן, לקיים מצוות 'לא תקיפו פאת ראשכם'. מעתה הולך הילד עם 'סימנים' מסולסלים ככל יהודי.²² עד עתה לבש 'קרקוש' העוטף ומכסה את כל שעריו, ומעתה ילבש כובע-כיפה, ככל הנערים. בעת גילוח הילד מנגנת 'ה'מג'ניה' שוב, והמשוררים שרים שיר זה: אהוב יברך הילד הזה לברכה, ברוך יברך הילד הזה לברכה, גיבור יברך הילד הזה לברכה, יהיה כמשה שזכה ושעלה למלוכה. דגול וכו', הדר וכו', ועד וכו', יהיה וכו', זכאי וכו', חנון וכו', טהור וכו', יהיה וכו', יחיד וכו', כביר וכו', לומד וכו', יהיה וכו', מלך וכו', נותן וכו', סומך וכו', יהיה וכו', עוזר וכו', פודה וכו', יהיה וכו', קדוש וכו' רחום וכו', שדי וכו', יהיה וכו', תמים וכו', תומך וכו', תקיף וכו', יהי כמשה שזכה ושעלה למלוכה.

אחרי השיר אומרים הלל. בעת התגלחת מכניסים הורי הילד לאולם 'תורה' (=כלי גדול, קלוע מגומא ונצרים) מלא צימוקים וסוכריות ומחלקים לכל אחד ואחד מן הילדים הנמצאים שם מלוא חופניים. גם הגדולים לוקחים מעט למתק את הפה. השמחה הולכת וגדלה בבית החתן, בייחוד כשיש כמה ילדים נמתגלחים בפעם הראשונה, שהרבה בתי אבות מביאים מיני מתיקה ופרפראות. לבסוף נשמטים המסובים שהיו באולם אחד אחד, בעוד שבני המשפחה ועוזריהם שוקדים על ההכנות לחגיגות של הערב ושל מחרתו. באותן שעות מרובה במיוחד העיסוק בשחיטה ובהכנת הבשר."²³

וכתב המהר"ץ בשו"ת 'פעולת צדיק' שהסעודה והמחולות שעושין ביום התגלחת של הקטן נחשבת לסעודת מצוה.²⁴ ואחתום בסיפור כפי שהובא בספר 'הגדה של פסח מבית לוי':

"אחד מתלמידי הגר"י (מבריסק) שעמד לחנך את בנו הקטן בפאות הראש, נכנס אל מרן כדי להתברך מפיו במעמד זה. באותה הזדמנות פנה אל מרן ושאלו: 'למדנו רבנו למה נהגי אינשי לומר מאכן פאות' - לעשות פאות, הרי אין כל מצוה לעשות פאות, וציווי התורה הוא רק שאסור להשחית פאות הראש?

נענה לו מרן, לא, אכן ישנה מצוה לעשות פאות, והוכיח כן מדברי הרמב"ם שכתב: 'אין מגלחין פאות הראש כמו שעושין הגוים, שנאמר לא תקיפו פאת ראשכם'²⁵ - הרי שטעם פאות הראש הוא כדי להכיר שהלה הוא יהודי מזרע ישראל, ובעשיית הפאות לילד אנו עושין סימן שילד זה הינו יהודי. ולכן אמרי אינשי 'מאכן פאות' - לעשות פאות.

ביקש התלמיד להביא הוכחה לדברי מרן וסיפר לו שהתימנים אמנם קוראים לפאות 'סימנים', נהנה מרן ונענה: נכון נכון! נוכח התלמיד כי פניו הקדושים של מרן צהובים לו בשיחה זו, וביקש לדעת מהיכן מקור מנהגם של אלה ההולכים בפאות ארוכות. ורבינו השיב: מדכתב המחבר בשו"ע: "וכל רוחב זה לא תגע בו יד'²⁶ - אע"פ שהפוסקים דנו בזה כמה שיעורים, הרי שלפי דבריו, הידור גדול הוא שלא ליגע בפאות כלל, וממילא נעשות הפאות ארוכות..."²⁷

20. מדרש תנחומא, פרשת קדושים, פרק יד.

21. מנהגים ותפילות רבים נקשרו ונוספו במהלך הדורות למעמד החלאקה. יש שנהגו לתת צדקה בו ביום, ויש שנהגו לתת כמשקל השערות בזהב או בכסף, ואחר כך מברכים על מזונות וכדומה ושרים ומהללים לבורא עולם. כמו כן, יש המלבישים את הילד בציצית חדשה, ומברכים אותו ורק אחר כך מכבדים תלמיד חכם לגזור ראשון משערות הילד, ולאחר מכן מכבדים את קרובי המשפחה בכך.

22. הפאות היו מסולסלים ואין ספק שזה בבחינת 'זה אלי ואנוהו', שיש חובה על האדם להתנאות לפני הקב"ה בכל מצווה ומצווה, כפי שמלמדת אותנו הגמרא במסכת שבת דף קל"ג ע"ב: "דתניא: זה אלי ואנוהו - התנאה לפניו במצוות, עשה לפניו סוכה נאה ולולב נאה ושופר נאה, ציצית נאה, ספר תורה נאה, וכתוב בו לשמו בדיו נאה, בקולמוס נאה, בלבלר אומן, וכורכו בשיראין נאין", ואין ספק שזה גם דרכו של הפאות להיות מסודרים ונאים ובמיוחד שעניין זה בא להרחיק אותנו מהעברה ולקיים מצות "לא תקיפו", וזו דרכן של יהודי תימן של מי ששומר על מסורת אבותיו עד ימינו אנו.

23. 'הליכות תימן' - עמ' 185-184.

24. ח"ג סימן רלו.

25. הלכות ע"ז, פרק יב הלכה ז.

26. יורה דעה, סימן קפא סעיף ט.

27. עיין בקונטרס 'שמחת החלאקה' עמ' 70-69 שהביא את דברי בעל 'הגדה של פסח מבית לוי' - עובדות והנהגות לבית בריסק' ח"ב דף נב.

אם כל הייחודיות שבמנהג זה, ישנם סייגים רבים של רבנים וקהילות רבות בקשר למנהג זה, אמנה בקצירת האומר סייגים שנכתבו על מנהג החלאקה.

א. ישנה טענה שמקור למנהג זה הוא השפעה ישירה מתרבות האסלם, שהמוסלמים שהיו עולים לקברי קדושיהם ושם גוזזים שם את שערות ילדיהם, ועתה מובן מניין הגיע השם חלאקה שהרי 'חלק' בערבית פירושו 'גילוח', וכנראה שמנהג זה בימי הביניים הועתק על ידי יהודי ארץ ישראל. ובעקבות כך היו שהתנגדו למנהג זה מחמת שהוא בבחינת 'חוקות הגויים'.²⁸

ב. אין זה דרך כבוד למתים להסתפר ולעשות שמחה וחגיגה בתוך בית הקברות. בהלכה נפסק שאין נוהגים בבית קברות בקלות ראש ואף לאכול ולשתות שם או לעשותו קיצור דרך אסור, כל שכן לחגוג שם בשירה וריקודים ולהסתפר שם.²⁹

ג. לשיטת הארי ז"ל אין להסתפר כל משך ספירת העומר כולל ל"ג בעומר, ואין מקום לקבוע תספורת החלאקה דווקא בימים אלה.³⁰

ד. הרב עובדיה יוסף כתב שיש במירון בתאריך ל"ג בעומר חוסר צניעות גדולה, וגם שוחטים ואוכלים שם בהמות בלי שוחט מוסמך ויש חשש לכמה איסורי תורה, ולכן שומר נפשו ירחק מהם.³¹

ה. התייחסות למנהג כמנהג שאין לא מקור ואינו מוסמך, בעקבות כך הרב יצחק זאב סולובייצ'יק והרב יעקב ישראל קנייבסקי התנגדו למנהג וסירבו לספר ילדים שהובאו אליהם.³²

ו. בתימן לא נהגו קיום של מנהג מיוחד לרגל גזיזת השיער, ועוד שבכלל לא התמקדו בגיל מסוים, יש כאלה בגיל שנתיים, יש בגיל שלש יש אולי בארבע, והכל תלוי באורך שערן של הילד ורצון ההורים. אין בשום פוסק תימני קדום, וכמובן לא בגמרא ובראשונים פסיקת הלכה בדיון זה, ולכן מנהג זה לא היה קיים כלל וכלל שבגיל ג' שנים יש לספר את הילד.

נקודה נוספת שמציינת מדוע שיהודי תימן לא יעשו מנהג זה, משום שכפי שאנו רואים מנהג זה השתרש בהליכה לבית-החיים או לציון של צדיק, והרי יהודי תימן לארכה ולרחבה ראו בעלייה לבית הקברות גנאי גדול ואפילו חלקם ראו בזה כמין ע"ז שהרי אין מה ליהודי לחפש ולדרוש אצל המתים.³³

28. שרשי מנהג אשכנז, עמ' 259-262.

29. שולחן ערוך יורה דעה סימן שס"ח סעיף א'.

30. שרשי מנהג אשכנז עמ' 256-257.

31. שו"ת יחוה דעת חלק ה' סימן ל"ה.

32. שרשי מנהג אשכנז, עמ' 258-259.

33. לעניין עלייה לבית הקברות ראה מאמרו של ר' אלי נגר, בספר 'מסורה ליוסף' חלק ו.